

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך יח, תשכ"ז

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

להשלמת החסר במילונים

המלה תהומי בהוראתה המושאלת "עמוק כההם, שאין לו סוף או שיעור, נוקב ויורד עד תהום"¹ מובאת במילונים כחידושו של ביאליק². במאמרו "חבלי לשון" כותב ביאליק: "עלינו אפוא לדעת קודם כל את הלשון ידיעה שלמה וברורה מצד זה: מה יש לה משלה, מה נתנה כבר ומה היא יכולה עוד לתת לנו לכשתתבע. ברם, יכלת זו היא תהומית ואין לה שיעור בעתיד, אבל אין תפקידו של מלון מכנס לצלול עד התהום ולעסוק בעתידות". המאמר "חבלי לשון" נדפס לראשונה בחוברת שבט תרס"ח של "השלח".

באחד מסיפוריו של אורי ניסן גנסין (תר"ם—תרע"ג), ושמו "סעודה מפסקת", כתוב: "הנה גם הפנים והחזירים, הנענים, המצח הנוצץ הבולט, והנה — המבט, המבט הנורא, התהומי, המבט האחרון" (כתבי גנסין, כרך א עמ' 79). סיפור זה נתפרסם לראשונה ב"ספר השנה, מאסף מדעי וספרותי ערוך ע"י נ' סוקולוב", כרך חמישי, ורשא תרס"ו.

1. כהגדרת אבן-שושן במילונו. בהוראתה הראשונית, שלא בהשאלה, נמצאת המלה תהומי בספרות יה"ב, ובמילון בן-יהודה מובא: "אין הזרעים צומחים לא מן הנמטרים ולא מן התהומיים", ופירושו: לא ממי המטר ולא ממי התהום.
2. יצחק אבינרי, מלון חדושי ח"ג ביאליק, תרצ"ה, עמ' 47.

ג נ ס ין קדם אפוא לביאליק בשימוש המלה תהומי,
ואין אנו יודעים אם היה גנסיין הראשון לשימוש זה.

ועוד חידוש מחידושי ב י א ל י ק מובא במילוני של
אבינרי, הלוא הוא שם-התואר מ ב ו צ ל : „גלדי שומן מבוצלים
נותני ריח“ (מאחורי הגדר, פרק ח). ואבינרי מעיר : „מבוצל
יש גם ב„סוסתי“ של מנדלי“. הסיפור „מאחורי הגדר“ נתפרסם
לראשונה בהמשכים בכרך כ"א של „השלח“ (אב תרס"ט —
טבת תר"ע). ביאליק הקדישו „לשם הסבא ר' מנדלי מוכר
ספרים“. פרק ח של „מאחורי הגדר“ בא בחוברת האחרונה
של הכרך.

בכרך כ' של „השלח“ (שבט — תמוז תרס"ט) התחיל
מנדלי מפרסם פרקים פרקים את סיפורו „סוסתי“. בפרק זה
(חוברת אדר תרס"ט) כותב מנדלי : „דג גדול עולה על
השלחן — אפשר דרשן-דברני מפולפל ומבוצל בבצלים עם
חזרת ומרור מונח לפניך“.

מ נ ד ל י קדם אפוא לביאליק בפרסום המלה מבוצל.
דרך אגב : באותן השנים היה ביאליק עורכו הספרותי של
„השלח“.

המעייין במילונים ללשון העברית ומבקש לעמוד על
תחילת שימושם ושל מלים וצירופים כגון מרוצץ (מלשון
רִצָּץ), שינוי ערכים, סילף את האמת ורבים אחרים, לא
ימצא את מבוקשו. אולם אין להסיק מכאן, כי מלים וצירופים
אלו, או כמותם, חידושי הדור האחרון והם, וכי משום כך לא
נרשמו במילון בייחודה או בשאר מילונים, הנוהגים להביא
מן המקורות.

הנה לַמֶּשֶׁל הַמֶּלֶךְ מִרְצָן. הוּא נִמְצָא בְּשִׁיר שֶׁל
שְׁלֹמֹה אֶבֶן-גִּבִּיר וְלִי:

וְהַבְּתִים בְּנוֹיִים וְעֲדוּיִים / בְּפִתּוּחִים פְּתוּחִים וְאַטּוּרִים³,
מֶרְצָפִים בְּאַבְנֵי שֶׁשׁ וּבִהָט. / וְלֹא אוֹכֵל סֶפֶד סְפֹר כְּמֵה שְׁעָרִים!
(חיים שירמן, השירה העברית בספרד ובפרובנס, כך ראשון עמ' 223).
משורר אחר, וּשְׁמוֹ אֶל עֶזֶר (אפשר שהוא אלעזר
הבבלי, שחי בבגדאד בסוף המאה השתים-עשרה ובראשית
המאה השלוש-עשרה), שר:

רֵאָה פִּטְדָּה מְזוּרֹפֶת בְּסִפִּירִים מְעוֹלָפֶת
בְּמָקוֹם כָּל מְרוּבָצָה בְּכֹתֶרֶת וְטוֹטָפֶת
מְמִילָאָה בְּמוֹ תְּרִשִׁישׁ בְּכָל שׁוֹהֵם מְרוּצָפֶת

(ישראל דודון, גנזי שכטר, פיוטים ושירים, עמ' 239).

באחד מפיוטיו מקונן ינאי (בן המאה החמישית או
השישית) על תהפוכות זמנו, ואומר:

אֵיךְ שִׁנּוּ עֶרְכִּים / פֶּן קָלְלוּ לִיבְרוּכִים⁴
וּבְשׁוֹר מְלָכִים / דְּבָרִים הַפּוּכִים / יֵשְׁבוּ בּוֹכִים / גַּם נְבוֹכִים
(מהדורת זולאי עמ' רפח).

הפייטן האשכנזי אפרים ב"ר יצחק מרגנשבורק (מת
בשנת 1175) מתאר את אויבי ישראל בזה הלשון:

3. אטורים פירוש סגורים, תה' סט טז.

4. מר מאיר מדין העמידני על האפשרות שדבריו של ינאי
מיוסדים על סמיכות פרשיות התורה: פרשת הברכות והקללות
שבויקרא פרק כ"ו ופרשת הערכים שבפרק הסמוך. מלת ערכים
שבדברי ינאי הוראתה "סדרים". [ועי' בקונטרס זה במאמרו של ש'
אברמסון — מ"מ.]

רְעִצּוֹנִי / יַעֲצוֹנִי / שְׁמַךְ עַל פִּי מְלִיכָה
 רְמִסּוֹנִי / בְּסִסּוֹנִי / שְׁמִי מֵאֲרֶץ לַעֲקוֹר
 רְפִסּוֹנִי / דְּרִסּוֹנִי / הִלֵּא אֱלֹהִים יַחְקוֹר
 רְצִצּוֹנִי / לְחִצּוֹנִי / הִלְכְּנוּ קְדוֹרָנִית

יִסְלַפּוּ אֶמֶת / וְדוֹרֵשִׁים לְמֵת / וְלִרְקֵב הַעֲצָמוֹת
 יַחֲפְשׁוּ עֲלִיל / עֲבוֹר אֲלִיל / וּבֹאוּ לִי בְקֶרֶךְ מוֹת

(א"מ הברמן, ידיעות המכון לחקר השירה העברית בירושלים, כרך רביעי עמ' קכט).

במילון בן־יהודה בערך שול נאמר: "רק מ" (=מספר זוגי) שולים או מ"ר (=מספר ארבים) שולים. במילונו של גור בערך שול נאמר: "בא רק בלשון רבים שולים או שולים". במילונו של אבן־שושן אין ערך שול אלא שולים בלבד. בסיפורו של גנסין "בבית סבא" אנו קוראים:

"אחז באגרופיו הצנומים על חזהו בכנפי אדרתו הישנה, אשר שולה האחד היה מורם עד חצי רעהו" (כתבי גנסין, כרך שני עמ' 55). ההיה גנסין הראשון, שהשתמש בצורת היחיד של שוליים?

בכל המילונים שבדקתי (בן־יהודה, גור, אבן־שושן, כנעני) נאמר כי צורת הנקבה של מלת אורח היא אורחת. ומעניין הדבר, אף אחד מהם אינו מביא עדות לצורה זו. אם כן מניין להם לבעלי אותם המילונים, כי דווקא אורחת היא בת־זוג של אורח? בסיפורו הראשון של גנסין "ג'ניה" (נכתב בראשית שנת 1902) אנו קוראים: "שתי בנותיהם

הפלגסות, משה וסשה, לבושות תלבשות תלמידות יושבות
 על ספה רכה המוצגת באלכסון החדר משמאל אביהם, ונכחו
 אֹרְחָה אחת, אשר לא ידעתי מי היא, שוקעת בכסא
 עוטה לבנים ופניה אל הפתח" (כתבי גנסיק, כרך א עמ' 9).
 וגם יש שמלה, הנחשבת לחידוש מחידושי הדור
 האחרון, נמצאת במקורות עתיקים. כך נתברר, למשל, כי
 "תפועל מיקם, הגזור מן מקום... לידתו קדמה לדורנו
 לפחות שש מאות שנה" (לשוננו לעם, אייר תשכ"ו עמ' 107);
 או המלה כָּל־בָּלָב (כלב קטן). מלה זו נמצאת בספר "אבני
 השהם", קובץ שיריו של שמואל אבן ששון, משורר עברי
 נשתי בקשטיליה במחצית הראשונה של המאה הארבע-עשרה:

אָבֵל בְּמָקוֹם נָאֹן / רְאוֹת, יִרְאוּ שְׂאוֹן / וַיְהִי דְרָאוֹן
 וּכְלָבִלָב פֶּשֶׁטָם (= כלב קטן פשט את עורם)⁵

(מהדורת ח' חמיאל, תשכ"ב, עמ' 64).

לעתים רחוקות בלבד יכולים אנו לדעת בבירור,
 אימתי נתיחדשה מלה זו או צורה זו או צירוף זה,
 ומי היה בעל החידוש. ואם יש בידינו להביא עדות קדומה
 יותר מן הידועה לבעלי המילונים, ולו בשנה ובשנתיים, דיינו.
 במדור זה יבואו להבא מלים וצירופים, בציון עדותם
 הקדומה ביותר, שהיא ידועה לנו. קוראים, אשר בידם להביא
 עדות קדומה יותר, מתבקשים להעמידנו על כך. מערכת
 "לשוננו לעם" תפרסם את התשובות, שיש בהן עניין.

5. אני מודה למר מאיר מדין על מובאה זו.